

ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 11 -- ΠΕΙΡΑΙΑΣ -- ΤΗΛ. 210-4224752

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2022 Γ.Ε.Λ. ενδεικτικές απαντήσεις ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

⌘ Διδαγμένο κείμενο ⌘

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ *Πολιτικά*, 1253a7-18
ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ *Διατριβαί*, B10. 1-4

A1.α.

1. Σωστό
2. Λάθος
3. Λάθος

Μονάδες 6

A1.β. α. 2, β. 1, γ. 2, δ. 1.

Μονάδες 4

B1. Ο Αριστοτέλης, ως κύριος εκπρόσωπος της «κλασικής θεωρίας του φυσικού δικαίου», στο πλαίσιο της τελεολογικής θεώρησης θέλει τον άνθρωπο «φύσει ζῶον πολιτικὸν», ένα ον δηλαδή που θα πραγματώσει την εξελικτική πορεία που η φύση έχει καθορίσει γι' αυτό, θα τελειωθεί, θα είναι αυτάρκης και ευτυχισμένος, μόνο μέσω της πολιτικής του υπόστασης: θεωρεί φυσική την ένταξή του σε πόλεις, αφού το ὄλον προηγείται αξιολογικά και οντολογικά του μέρους ως **τέλος**. Η πόλη, λοιπόν, αναπαράγει τις λειτουργίες της φύσης, όπου υπάρχει ο σκοπός ως προδιαγεγραμμένη κίνηση προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, άρα έχει και αυτή εξαρχής μέσα της το τέλος της – που είναι ταυτόχρονα και η ουσία της. Το σκοπό αυτό τον εκπληρώνει ως ὄλον: συνέχοντας, συντονίζοντας και εναρμονίζοντας τα επιμέρους στοιχεία από τα οποία έχει συντεθεί, αξιοποιεί το καθένα από αυτά και ταυτόχρονα όλα μαζί: έτσι, υπηρετεί τον γενικό σκοπό στον οποίο κατατείνει ως κάτι ενιαίο.

Ο Σταγειρίτης στο συγκεκριμένο απόσπασμα επιχειρεί να κατοχυρώσει τη θέση του περί της εκ φύσεως πολιτικής υπόστασης του ανθρώπου επικαλούμενος την υπέροπτη αυθεντία, τη **φύση**, που είναι αλάνθαστο κριτήριο γνησιότητας και αλήθειας (*Οὐθὲν γὰρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ*). Επαναλαμβάνει λοιπόν, ως **συλλογισμό αφετηρίας**,

ένα αρκετά προσφιλέσ του αξίωμα, που επανέρχεται συχνά στα έργα του (εντελέχεια).

Εκτός από τον άνθρωπο, **φωνές** έχουν και όλα τα άλλα ζώα, γιατί αυτές εξυπηρετούν τη βιολογική ανάγκη τους να εκφράζονται και να δηλώνουν το ένα στο άλλο την ευχαρίστηση και τη λύπη (τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον). Πρόκειται για εκφωνήματα της λαλιάς που δεν έχουν άρθρωση, δεν παρέχουν τη δυνατότητα για ποικίλους συνδυασμούς, ώστε να αποδίδουν απεριόριστο πλήθος μηνυμάτων. Είναι σήματα περιορισμένα και στερεότυπα, κατάλληλα για μια ατελή μορφή επικοινωνίας: μέχρι αυτή τη μορφή έφτασε η φυσική εξέλιξη των άλλων ζωικών ειδών. Η παραπέρα τελειοποίηση επιφυλάχτηκε **αποκλειστικά** για τον **άνθρωπο**. Άρα, τα όρια της φωνής των ζώων είναι αρκετά περιορισμένα. Φτάνουν ως εκεί που επέτρεψε η φύση τους, για να έχουν τη δική τους αυτάρκεια, δηλαδή να επιβιώνουν και να εκπληρώνουν τον σκοπό της ύπαρξής τους.

Η **ειδοποιός διαφορά** του ανθρώπου από τα ζώα είναι ο **λόγος** που αυτός διαθέτει - με τη διττή του σημασία, της λογικής σκέψης και της έναρθρης ομιλίας. Η διατύπωση του Αριστοτέλη υποδηλώνει ότι ο λόγος έχει κάποιο προορισμό, έχει ορισμένη χρησιμότητα δοσμένη από τη φύση, τη χρησιμότητα της πολύπλευρης.....επικοινωνίας χάρη στη δημιουργική του δύναμη. Έτσι, ο άνθρωπος υψώνεται πάνω απ' την κατ' αἴσθησιν αντίληψη και την καθαρά ενστικτώδη αντίδρασή του σ' αυτήν· δεν εκφράζει με τον λόγο μόνο συναισθήματα, αλλά κατανοεί, επεξεργάζεται και κρίνει...ιδέες, αφηρημένες...έννοιες και ποιότητες των πραγμάτων, καθώς και τα αντίθετά τους (ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ από ένα κατώτερο, βιολογικό, επίπεδο σε ένα ανώτερο, ηθικό: *ἐπὶ τὸ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον*). Αυτά ακριβώς και τα παρόμοια, με την κατάλληλη διαβάθμισή τους σχηματίζουν κλίμακα αξιών. Η **αποδοχή** αυτής της **κλίμακας** από τους ανθρώπους είναι η **βάση** στην οποία στηρίζεται η εύρυθμη κοινωνική συμβίωση, δηλαδή η αρμονική συνύπαρξη και λειτουργία στην κοινή ζωή αρχικά του οἴκου, μετά της κώμης και τελικά της πόλης-κράτους. Επομένως, ο άνθρωπος υψώνεται με τη σωστή χρήση του φυσικού εφοδίου ως το ανώτερο αξιολογικά και οντολογικά ον, ως το μόνο στη φύση που μπορεί να διασφαλίσει όχι μόνο τὸ ζῆν, αλλά και τὸ εὖ ζῆν.

Μονάδες 10

B2. Η Στωική φιλοσοφία βρήκε μεγάλη ανταπόκριση στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, ακριβώς γιατί ανταποκρίθηκε στις νέες απαιτήσεις του πολίτη του κόσμου, στρεφόμενη στον ίδιο τον άνθρωπο, στην ιδιαίτερη φύση του και στις νέες προκλήσεις στις οποίες καλείται να ανταπεξέλθει με χαρακτηρισά καθαρά ηθικο-πρακτικό.

Σε έναν κόσμο που αλλάζει ριζικά, μόνος εγγυητής για τον άνθρωπο είναι ο ίδιος του ο εαυτός. Τίποτε άλλο δεν εξαρτάται από αυτόν. Ό,τι χρειάζεται το άτομο, το αναζητά και το βρίσκει μέσα του· γι' αυτό και ο εναλλακτικός τρόπος ζωής που προτείνουν οι Στωικοί έχει σκοπούς καθαρά ατομοκεντρικούς : *ἀταραξία, ἀπονία, αὐτάρκεια*. Αυτός ο **ατομικισμός** βαδίζει παράλληλα με τον **κοσμοπολιτισμό** που για πρώτη φορά εμφανίζεται (με την ύπαρξη ενός μεγάλου ελληνιστικού βασιλείου αρχικά και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αργότερα). Ο νέος πολίτης που έχασε την πατρίδα του βρίσκει έτσι παρηγοριά στο ότι πατρίδα του τώρα είναι όλος ο κόσμος.

Ο Επίκτητος, λοιπόν, καλεί τον άνθρωπο να σκεφτεί (*Σκέψαι τίς εἶ*) την αξία και τη δύναμή του : ξεκινά από το αυτονόητο (*ἄνθρωπος εἶ*), προβάλλοντας έτσι το μοναδικό εφόδιο της ελεύθερης και συνειδητής επιλογής του τρόπου ζωής (*οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως*) και συνεχίζει την προτροπή για ενδοσκοπήση (*Σκόπει οὖν*) με τις διαφορές - και άρα την ανωτερότητα - του ανθρώπου έναντι των άλλων ζώων : ο **λόγος**, που τον κάνει να ξεχωρίζει και από τα ατίθασα θηρία (*κεχώρισαι θηρίων*) και από τα υποτακτικά ζώα (*κεχώρισαι προβάτων*), θα τον εναρμονίσει με το σύμπαν και θα καθοδηγήσει τη δύναμη της βούλησής του. Με το δεύτερο ενικό πρόσωπο των προτροπών του ο Επίκτητος απευθύνεται με αμεσότητα τόσο στον εαυτό του αλλά και σε κάθε σύγχρονό του (ΣΥΓΧΡΟΝΙΑ), όσο και σε οποιονδήποτε αναγνώστη του έργου του (ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ).

Έτσι, θα συνειδητοποιήσει πια ο άνθρωπος πως είναι **μέρος οργανικό του κόσμου** (*πολίτης εἶ τοῦ κόσμου*), όχι με την έννοια ενός παγκόσμιου κράτους (στη θέση της πόλης-κράτους) ούτε μιας οικουμενικής κοινότητας, αλλά ενός ενιαίου συνόλου που διέπεται από τον φυσικό νόμο και τη λογικότητα. Νόμος αυτής της «κοσμικής πόλης» είναι ο παγκόσμιος νόμος της φύσης, ο ορθός λόγος, ο φυσικός ηθικός λόγος. Με αυτό τον τρόπο ο κοσμοπολίτης θα μπορέσει να κατανοήσει τη θεϊκή διοίκηση του κόσμου (*παρακολουθητικός γὰρ εἶ τῆ θεῖα διοικήσει*) και να αξιολογήσει σωστά τις συνέπειές της (*καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός*). Μ' αυτή τη λογική ο άνθρωπος δεν θα νιώθει αποκομμένος από το σύνολο, δεν θα προτάσσει το ίδιο όφελος (γιατί τότε θα τον καταλάβουν ο φόβος, η ταραχή και η ανασφάλεια). Θα έχει την αίσθηση και τη συνείδηση πως αποτελεί οργανικό μέλος ενός συνόλου με σχέση αλληλεξάρτησης και θα υποτάσσει τις προσωπικές του επιθυμίες στο καλό της φύσης, όλου του κόσμου. Θα είναι όπως το χέρι ή το πόδι, που, αν είχαν λογική, θα καταλάβαιναν πως δεν πρέπει ποτέ να έρθουν σε σύγκρουση με το ανθρώπινο σώμα, αλλά οι επιθυμίες και οι επιλογές τους υποτάσσονται πάντα στην κυριαρχία αυτού (*ὥσπερ ἄν, εἶ ἢ χεῖρ ... ἐπὶ τὸ ὅλον*). Με αυτή την ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΗ - ΑΝΑΛΟΓΙΑ ο Επίκτητος προβάλλει γλαφυρά το ρόλο του πολίτη στον

κόσμο : ο άνθρωπος καλείται να παραδεχτεί τη λογικότητα ως φυσική αρχή που κατευθύνει και τον βίο του και τον κόσμο και να επιλέξει συνειδητά να διαμορφώσει τη ζωή του σε αρμονία με τη φύση, την κοσμική τάξη πραγμάτων.

Μονάδες 10

B3.

Α΄ ΣΤΗΛΗ	Β΄ ΣΤΗΛΗ
1. πατέρας του Αριστοτέλη	δ. Νικόμαχος
2. ο Αριστοτέλης έγραψε γι' αυτόν παιάνα	α. Ερμίας
3. ίδρυσε τον «Περίπατον»	ε. Θεόφραστος
4. επηρέασε επιστημονικά τον Αριστοτέλη	β. Εύδοξος
5. μαθητής του Αριστοτέλη	στ. Αλέξανδρος

0
Μονάδες 10

B4.α.

Α΄ ΣΤΗΛΗ	Β΄ ΣΤΗΛΗ
1. προβάτων	ε. απόβαση
2. διοικήσει	δ. οικογένεια
3. πούς	ζ. χταπόδι
4. χείρ	β. χειροποίητος
5. σκέπαι	α. σκόπιμος
6. συμφέρον	στ. ανυπόφορος

Μονάδες 6

B4.β.

- ⊗ Τον προέτρεψαν να παρακολουθήσει μαθήματα φωνητικής, αφού έχει καλό λαρύγγι, αλλά **αδούλευτο**.
- ⊗ Πάντα με εκπλήσσει η συμπεριφορά της· όλο σκέφτομαι πως δεν έχει **προηγούμενο**.

Μονάδες 4

B5. Κατά τον Ευάγγελο Παπανούτσο - και γενικά στη φιλοσοφία - η προαίρεση ταυτίζεται με τη βούληση, όχι όμως ως μια μορφή επιθυμίας ή ένα συγκεκριμένο είδος γνώμης· πολλές πράξεις (όπως αυτές των παιδιών ή κάποιων ζώων) είναι εκούσιες, αυθόρμητες ή άξαφνες, χωρίς ωστόσο να προκύπτουν ἐκ προαιρέσεως. Η ηθική προαίρεση αφορά μόνο στον άνθρωπο, καθώς αυτή συνίσταται στην

ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση, που είναι απαραίτητες για την ηθική ζωή. Κι αυτό γιατί η έννοια **προαίρεση** περιλαμβάνει την επισταμένη λογική σκέψη: ο ορθός λόγος δίνει μόνο στον άνθρωπο απ' όλα τα ζώα τη δυνατότητα να σταθμίζει τα εκάστοτε δεδομένα και να επιλέγει τη συμπεριφορά του εφαρμόζοντας το μέτρο. Επομένως, ο όρος **προαίρεση** εμπερικλείει τρεις έννοιες: α) τον **διαλογισμό** που εκτιμά τις εναλλακτικές και καταλήγει σε μια απόφαση, β) τη **συνειδητή** και **σκόπιμη επιλογή** της τελικής απόφασης και γ) την **αμετακίνητη** και αταλάντευτη **προσήλωση** στην προσπάθεια επίτευξής της με σκοπό την τελική πραγμάτωση. Σ' αυτό ακριβώς έγκειται το ηθικό μεγαλείο της ανθρώπινης ύπαρξης: αν ο δρόμος προς την αρετή ήταν αποτέλεσμα καταναγκασμού, αν δεν υπήρχε η δυνατότητα συνειδητής επιλογής, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία απολύτως αξία.

Την ίδια ακριβώς άποψη εκφράζει και ο Επίκτητος - και γενικά οι Στωικοί. «Εκτός από τη γενική έννοια της προτίμησης, ο ίδιος όρος σημαίνει την ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεσις των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (τα *ἐφ' ἡμῖν*) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (τα *ἀπροαίρετα*, τα *οὐκ ἐφ' ἡμῖν*) και είναι αδιάφορα για εμάς και την επίτευξη της ευδαιμονίας».* Στο ερώτημα που θέτει ο Επίκτητος για την ουσία του ανθρώπου τονίζει τη μοναδικότητα και την ανωτερότητα (*πρῶτον, κυριώτερον*) της ανθρώπινης ύπαρξης σε σχέση με τα άλλα έμβια όντα: η **προαίρεσις** είναι αυτή που **καταξιώνει την ανθρώπινη φύση**. Ενώ όλα τα άλλα στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης υποτάσσονται σ' αυτήν, εκείνη καταφέρει να παραμένει **ελεύθερη και αδάμαστη** (*αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον*). Ο ηγετικός της ρόλος οφείλεται στον ορθό λόγο που καθορίζει έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, που βοηθά τον άνθρωπο αρχικά να συλλάβει και μετά να επιλέξει συνειδητά το καλό, κατακτώντας έτσι την ευδαιμονία. Στη Στωική ηθική γενικά ο *ἐν ἡμῖν* λόγος αποτελεί μέρος του κοσμικού λόγου, κι άρα ο άνθρωπος δίνει ουσιαστικά τη συγκατάθεσή του στην έννοια της αρετής. Γι' αυτό και ο Επίκτητος, ως κύριος εκπρόσωπος των Στωικών, καλεί τη φιλοσοφική σκέψη να στραφεί στον ίδιο τον άνθρωπο και την ιδιαίτερη φύση του, προτείνοντας να εξετάσει αρχικά ο καθένας μας τι είναι ο ίδιος (*Σκέψαι τίς εἶ, Σκόπει οὖν*).

*βλ. φάκελο υλικού, σελ. 186.

Μονάδες 10

Ο Ρ Ο Σ Η Μ Ο Π Ε Ι Ρ Α Ι Α

Ρένα Σαρμπάνη